

Wybrane artykuły

Kształtowanie zachowania się psów w okresie szczenięcym

Katarzyna Fiszdon

z Katedry Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt Wydziału Nauk o Zwierzętach w Warszawie

Behaviour patterns development during puppyhood. Fiszdon K., Department of Genetics and Animal Breeding, Faculty of Animal Science, Warsaw Agricultural University.

The typical unique pattern of each single dog's behaviour is based on its biological predispositions as well as in influenced by the dog's environment in which it has been brought up and is currently living. The major experiences that are crucial in certain behaviour patterns development are those occurring during the puppyhood. Different stages of puppy development are separated into critical periods; each is characterized by typical development of relevant behaviour patterns.

Keywords: dogs, behaviour development, critical periods.

Pies zajmuje szczególne miejsce wśród zwierząt domowych. Dla wielu właścicieli jest przyjacielem, wręcz członkiem rodziny. Może jednak stać się prawdziwym utrapieniem, źródłem ustawicznych kłopotów, a nawet zagrożeniem. Żeby prawidłowo wychować psa, ważna jest znajomość ontogenezy jego behawioru i jej okresów krytycznych.

O ile rozwój zachowania szczenięcia w okresie prenatalnym jest zasadniczo poza kontrolą hodowcy czy opiekuna, o tyle w okresie postnatalnym właściwe postępowanie i stworzenie odpowiednich warunków środowiskowych w poszczególnych fazach rozwoju ma ogromne znaczenie dla jego prawidłowego funkcjonowania jako psa „rodzinnego”, a także pełnienia przezeń wszelkiego rodzaju funkcji użytkowych.

Zachowanie psa jest determinowane przez wiele różnych niezależnych, lecz współdziałających ze sobą czynników natury biologicznej i wywodzących się z jego wcześniejszych doświadczeń. Choć psy są biologicznie przygotowane do rozwoju w określony, specyficzny dla nich sposób i wytworzenia określonego zespołu możliwych cech i wzorców zachowania się, jednak ekspresja tych tendencji jest zmienna i uzależniona od tego, czego się pies w ciągu życia nauczył. Ta zmienność adaptacyjna zawiera się oczywiście w pewnych ramach i jest ograniczona poprzez wrodzone uwarunkowania. Inaczej mówiąc, behawior kształtowany jest nie tylko przez predyspozycje genetyczne i ekspresję tych genów, ale też poprzez wpływ doświadczeń, jakie spotykają psa w ciągu jego życia. Jedyny w swoim rodzaju, unikatowy charakter (czyli zespół zachowań typowych dla danego osobnika) psa jest swego rodzaju wypadkową jego wrodzonych możliwości, a więc genotypu, i wpływu środowiska, w jakim się wychowuje i przebywa. Czynniki środowiskowe mogą wywierać

korzystny bądź destrukcyjny wręcz wpływ na prawidłowe ukształtowanie się zachowań psa. Należy przy tym pamiętać, że rozwój zachowania psa jako jego dostosowania się do środowiska, w jakim żyje, jest procesem ciągłym i wszelkie jego doświadczenia mogą stać się konstruktywnym elementem kształtującym jego prawidłowe zachowanie – bądź odwrotnie, szczególnie w przypadku wrażliwego szczenięcia. Bardzo często właściciele psów popełniają błąd, ucząc je starannie pewnych zachowań w trakcie zaplanowanych lekcji, a poza lekcjami nie egzekwują wykonywania tych samych poleceń. Tymczasem pies jest odbiorcą sygnałów, które do niego wysyłamy przez cały czas, a nie tylko w czasie szkolenia. Postępując w określony sposób uczymy go nie tylko siadania czy przychodzenia do nogi, ale także tego jak ma się zachowywać w domu i na spacerze, jak reagować na inne psy i obcych ludzi, kiedy jest czas na zabawę, a kiedy lepiej spokojnie poleżeć na swoim pościu.

Na całokształt zachowań psa składa się wiele rozmaitych komponentów wzajemnie ze sobą powiązanych. Prawidłowe funkcjonowanie określonych, ważnych z naszego punktu widzenia zachowań związane jest z prawidłowością funkcjonowania całego tego systemu. Niedobory pokarmowe w okresie szczenięcym sprawiają, że pies nie osiągnie swoich optymalnych możliwości, jego potencjał genetyczny nie zostanie w pełni wykorzystany. Podobnie brak odpowiednich bodźców ze środowiska lub niewłaściwe doświadczenia w okresie rozwoju szczenięcia mogą spowodować nieprawidłowy rozwój lub zanik pewnych wrodzonych wzorców zachowania się. Szczenięta słabo zsocjalizowane lub pozbawione stymulujących ich rozwój bodźców zewnętrznych często wykazują deficyty niektórych zachowań już do końca życia. Znane są doświadczenia (1) polegające na izolacji szczeniąt w wieku 4–7 tygodni od kontaktów z innymi psami i ludźmi. W późniejszym wieku szczenięta te nie były zdolne do nawiązania prawidłowych relacji ani z innymi psami, ani z ludźmi, okazywały lęk przed jakimikolwiek kontaktami socjalnymi, gorzej uczyły się i słabo radziły sobie z prostymi zadaniami. Postawione w nowej sytuacji wykazywały hiperaktywność lub zamierały bez ruchu, były też wyraźnie niestabilne emocjonalnie.

Oczywiście całkowita izolacja socjalna szczenięcia spotykana jest tylko w eksperymentach laboratoryjnych. Jednak i poza laboratorium kontakty społeczne i możliwość nabywania nowych doświadczeń w okresie szczenięcym jest bardzo zróżnicowana. Szczenięta odchowywane i traktowane jak zwierzęta gospodarskie przez nieświadomych lub niedbałych hodowców są tego dobrym przykładem. Pozbawione możliwości kontaktu i zabawy z ludźmi, nieznające innego świata poza zamkniętym kojcem, w którym się urodziły, kiedy trafiają do domu swoich nabywców, są często hiperaktywne, bojaźliwe lub agresywne (ze strachu) w stosunku do ludzi i innych psów. Przysparzają też swoim nabywcom wiele kłopotów, okazując nadmierny lęk przed osamotnieniem, skłonności niszczycielskie, a nawet koprofagię. Znacznie trudniej też uczą się czystości w domu. Dużo cierpliwości i pracy nad prawidłową socjalizacją i stopniowym oswojeniem z otoczeniem i nowymi zjawiskami (takimi jak na przykład ruch uliczny i otwarta przestrzeń) ze strony właściciela takiego psa potrzeba, aby nadrobił on braki z wcześniejszego okresu życia. Najczęściej jednak nawet wtedy nie uda się w pełni rozwinąć jego wrodzonych możliwości.

Odpowiedzialny hodowca dba o to, aby dostarczać szczeniętom codziennie nowych bodźców, które pozwolą rozwinąć im wrodzone zdolności eksploracyjne, umożliwić im zdobywanie doświadczeń poprzez kontakty i zabawę z ludźmi i z innymi psami oraz zapewnić początki wychowania, choćby poprzez naukę czystości w domu.

Klasyczne badania (2) pozwoliły wyodrębnić kolejne fazy rozwoju zachowania się psów o zasadniczym znaczeniu dla ukształtowania się funkcji psychosocjalnych. Fazy te określane są jako okresy krytyczne lub okresy wrażliwości.

Okresy krytyczne rozwoju behawioru socjalnego psa są definiowane przez nieodwracalną organizację procesów odzwierciedlonych we wzroście i wytonieniu się złożonych zachowań (3). Jedną z najważniejszych funkcji okresów krytycznych jest kształtowanie więzi społecznych i umiejętność życia w stadzie.

Tabela 1. Faza neonatalna												
Wiek (w dniach)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Zmysły	węch, dotyk, smak, wrażliwość na ból i temperaturę											
Motoryka	przewaga mięśni zginaczy, „rooting reflex”, pełzanie przy użyciu przednich kończyn					podpieranie się przednimi kończynami, pełzanie przy użyciu wszystkich kończyn						
Zachowania społeczne	okazywanie skomleniem dyskomfortu							poszukiwanie ciepła i pokarmu				
Zdolność uczenia się	reakcja na delikatne bodźce							małe i nieutrwalone zdolności uczenia się				

Faza neonatalna

Faza neonatalna obejmuje okres od urodzenia do 12 dnia życia (tab. 1). Szczęnięta rodzą się całkowicie zależne od opieki rodziców. Bezpośrednio po urodzeniu matka, liżąc szczenięcia czyści je i osusza, a także stymuluje ruchy mięśni i oddychanie. W tym pierwszym okresie przez większość czasu szczenię śpi, a około 30% czasu w ciągu doby przypada na jedzenie. W czasie snu pojawiają się spontaniczne skurcze i drganie mięśni. Nowo narodzone szczenięcia są głuche i ślepe, o świecie zewnętrznym informuje je zmysł węchu, dotyk, smak, wrażliwość na ból i temperaturę. Choć same nie słyszą, dyskomfort manifestują głośną wokalizacją – skomleniem. Początkowo szczenię nie jest zdolne do samodzielnego kontrolowania temperatury ciała, a przy tym jest bardzo wrażliwe na temperaturę otoczenia. Utrzymanie odpowiedniej temperatury uzależnione jest od bezpośredniego fizycznego kontaktu z matką i rodzeństwem. Oddalone od źródła ciepła szczenię zaczyna skowytami sygnalizować swój dyskomfort. W ciągu pierwszych pięciu dni po porodzie suka zazwyczaj przenosi takie skamlące szczenię. Zaobserwowano jednak, że jeżeli temperatura szczenięcia spadnie poniżej pewnego krytycznego poziomu, matka przestaje je karmić. Takie zachowanie jest jak najbardziej naturalne u zwierząt i przyczynia się do eliminacji słabego potomstwa, niezdolnego do podjęcia samodzielnego życia.

Wylizywanie przez matkę bezpośrednio przed ssaniem okolic anogenitalnych szczenięcia powoduje oddawanie moczu i defekację. Początkowo szczenię porusza się, pełzając dzięki ruchom przednich kończyn, a w wieku około 8 dni próbuje także podnosić się na tylne kończyny.

Charakterystyczny dla tej fazy rozwoju jest odruch kręcenia głową i ruchów pyska (tzw. rooting reflex), który można wyzwolić, dotykając policzków psa.

Już w tym pierwszym okresie można zaobserwować pewne podstawowe formy uczenia się, na przykład rozpoznawania zapachu matki.

Choć zasadniczo ta wczesna faza rozwoju szczenięcia przebiega w pewnej izolacji od otoczenia, zauważono, że pewne doświadczenia mogą mieć długotrwały wpływ na uczenie się, wrażliwość emocjonalną i ogólne zdolności adaptacyjne. Na przykład łagodne podnoszenie szczenięcia na rękach codziennie przez kilka minut, powodujące niewielkie zmiany temperatury i delikatny ruch, może mieć pozytywny wpływ na jego reaktywność emocjonalną i zdolność rozwiązywania problemów (Morton 1968, za 4).

Faza przejściowa

Faza przejściowa trwa od 12 do 21 dnia życia (tab. 2). Okres ten charakteryzuje gwałtowny rozwój układu nerwowego, co łączy się z dużą poprawą zdolności motorycznych. Szczenię zaczyna poruszać się na wyprostowanych kończynach, początkowo chwiejnie, stopniowo uzyskując coraz większą sprawność. Zaczyna także postugiwać się wzrokiem i słuchem (choć otwarcie oczu następuje zwykle w 9–11 dniu życia, dopiero po kilku dniach uzyskują one odpowiednią ostrość widzenia, podobnie jest z otwarciem przewodów słuchowych). Znaczący rozwój zdolności działania układu somatycznego umożliwia świadomą kontrolę zachowania. Czynności wydalnicze nie wymagają już pomocy matki. W około 16 dniu szczenię jest już zdolne do przyjmowania innego pokarmu niż mleko matki. Pod koniec tego okresu zaczynają wyrastać zęby mleczne.

Tabela 2. Faza przejściowa				
Wiek (w dniach)	12	15	18	21
Zmysły	oczy otwarte, ale słabowidzące			otwarte przewody uszne, postępujący rozwój narządów zmysłów i układu nerwowego
Motoryka	pełzanie do tyłu, podnoszenie się na tylne kończyny			niepewne poruszanie się na wyprostowanych kończynach, zdolność przyjmowania półpłynnego pokarmu
Zachowania społeczne				pierwsze zachowania społeczne, pojawienie się zębów mlecznych
Zdolność uczenia się	zmienna, lecz kształtująca się zdolność uczenia dalszy rozwój zdolności uczenia się			

Czynniki te powodują zmianę zachowania szczenięcia na skutek przełamania jego całkowitej zależności od matki. Suka wciąż jeszcze karmi szczenięta, wylizuje i spędza z nimi większość czasu, jednak zaczyna już opuszczać legowisko na dłuższy okres. Około trzeciego tygodnia życia następuje rozwój zdolności uczenia się szczeniąt. Zaczynają rozpoznawać wzrokowo matkę i rodzeństwo, podejmują pierwsze próby zabawy, emocje okazują nie tylko skomleniem w przypadku dyskomfortu, ale też przyjaznym machaniem ogonem. Aktywnie domagają się pokarmu, oblizując pysk matki.

Faza socjalizacji pierwotnej

Faza socjalizacji pierwotnej trwa od trzeciego do piątego tygodnia życia (tab. 3). Wraz z rozwojem wrażliwości zmysłów i zdolności motorycznych szczenięcia wzrasta jego zainteresowanie otoczeniem, a przede wszystkim interakcja z matką i rodzeństwem. Ujawniają się jego skłonności emocjonalne, budowane są pierwsze więzi społeczne, rozwija się wrażliwość i świadomość socjalna. Kiedy szczenię jest odseparowane od matki i rodzeństwa, wyraźnie okazuje swoje strapienie, skomląc i z wysiłkiem próbując powrócić do legowiska. Już od 20 dnia życia szczenię wyraźnie identyfikuje swoje rodzeństwo i matkę. Badania (5) wykazały, że szczenięta między 20 a 24 dniem życia oddzielone od reszty miotu spośród różnych legowisk wybierały postania przesiąknięte zapachem ich rodzeństwa.

W tym okresie cały miot zaczyna zachowywać się jak miniaturowe stado. Szczenięta coraz częściej wykazują zachowania allelomimetyczne, zaczynają się też wspólnie bawić. Zwykle jest to zabawa w formie mocowania się, skradania, doskakiwania, pościgów i ucieczek. W trakcie zabawy szczenięta nie tylko ćwiczą swoją sprawność ruchową, ale też poznają się nawzajem i uczą się reguł hierarchii społecznej. Hierarchia w tym wieku nie jest jeszcze ustalona i zmienia się co chwila, a w trakcie zabawy psy uczą się na przemian okazywania dominacji i uległości. Gryząc się nawzajem i bawiąc z matką, poprzez reakcje współuczestników zabawy uczą się kontroli własnej agresywności i miarkowania swojej siły. Zabawa z obiektami nieożywionymi: zabawkami, kocem z legowiska itp. pozwala szczenięciu ćwiczyć zachowania łowieckie (chwytywanie pyskiem, przytrzymywanie łapami, szarpanie i potrząsanie obiektem). Coraz częściej pojawia się też zachowanie eksploracyjne – węszenie, kopanie i przenoszenie przedmiotów.

W czasie socjalizacji pierwotnej można zaobserwować, jak szczenięta z coraz większym zainteresowaniem i bez lęku witają wszelkie nowe obiekty. Trzytygodniowe szczenię zaczyna reagować na siedzącego przed nim spokojnie człowieka, zbliżając się powoli i ostrożnie, w końcu podchodzi całkiem blisko, obwąchuje go i zaczyna machać ogonem. Machanie ogonem wyraża przyjazne emocje wobec obiektu socjalnego, pełni podobną rolę jak uśmiech u dziecka. Przez następne dwa tygodnie szczenięta są coraz bardziej zainteresowane wszystkim, co dzieje się wokół nich, reagując żywiołowo i z dużym zainteresowaniem podchodząc zwłaszcza do ruchomych obiektów.

W tym okresie matka coraz częściej opuszcza legowisko, a po powrocie zwraca na wpół strawiony pokarm (regurgitacja) szczeniętom. Zachowanie to pojawia się tylko u niektórych suk, na ogół między 3 a 6 tygodniem po porodzie.

Wraz z doskonaleniem zdolności ruchowych szczenięta także zaczynają same opuszczać legowisko w celu załatwiania potrzeb fizjologicznych, matka natomiast przestaje po nich sprzątać.

Tabela 3. Faza socjalizacji przejściowej i wtórnej				
Wiek (w tygodniach)	3	6	9	12
Zmysły	wszystkie zmysły zdolne do funkcjonowania, elektroencefalogram jak u dorosłego psa			
Motoryka	postępująca koordynacja ruchów, ruchy złożone, bieg, sparring, elementy zachowań drapieżniczych			
Zachowania społeczne	pojawienie się machania ogonem, zabawy i zachowań agonistycznych, intensywna wokalizacja w przypadku dyskomfortu, tworzenie niestabilnej struktury hierarchii stada			
Zdolność uczenia się		optymalny okres socjalizacji wtórnej		
		pojawia się duża zdolność uczenia się, okres wrażliwości na warunkowanie lękowe		

Okres socjalizacji pierwotnej jest szczególnie ważny dla rozwoju stabilnego emocjonalnie temperamentu szczeniąt. Psy, które zbyt wcześnie pozbawione zostały kontaktu z matką oraz rodzeństwem i trafiły do nowych właścicieli, wykazują jako dorosłe osobniki liczne defekty socjalne i emocjonalne. Najczęściej obserwuje się u nich pewną „sztywność emocjonalną”, brak umiejętności komunikacji z innymi osobnikami i nawiązania prawidłowych kontaktów

społecznych. Często też wykazują nadaktywność ruchową, wzmożoną czujność i lękliwość. Słabo sobie radzą z samodzielnym rozwiązywaniem problemów, a pozostawione same w domu mają skłonność do zachowań destrukcyjnych, ciągłego szczekania i nieprawidłowych zachowań, jeśli chodzi o załatwianie się. Nawiązują bardzo silny związek emocjonalny z właścicielami, jednak często są nadmiernie agresywne w stosunku do osób obcych i do innych psów lub też w ogóle boją się innych psów, przedkładając towarzystwo ludzi. Zdarza się też, że wykazują zachowania seksualne w stosunku do właścicieli.

Faza socjalizacji wtórnej

Faza socjalizacji wtórnej obejmuje okres od 6 do 12 tygodnia życia (tab. 3). Jedyłą w swoim rodzaju specyfiką behawioru psów, utrwaloną w procesie udomowienia, jest ich zdolność przystosowania się do wymagań i ograniczeń, jakie nakłada na nie życie wśród ludzi. Wymagania te obejmują bardzo szeroki zakres, od załatwiania się do zdolności pozawerbalnego komunikowania się z ludźmi, okazywania im przywiązania, a także wspólnej zabawy z przedstawicielami odmiennego wszak gatunku. Dorosły pies powinien czuć się dobrze zarówno w towarzystwie innych psów, jak i ludzi, których akceptuje jako członków swojego „stada”. Zdolność dostosowania się psa do obu przenikających się nawzajem światów, psiego i ludzkiego, zależna jest w dużej mierze od doświadczeń wyniesionych z okresu szczenięcego. Proces tworzenia więzi społecznych w kontekście przystosowania psa do życia wśród ludzi określany jest jako okres socjalizacji wtórnej. Zasadniczo okres ten zbiega się z chwilą, gdy szczenię opuszcza matkę i rodzeństwo i rozpoczyna samodzielne życie w ludzkiej rodzinie. Wielu doświadczonych hodowców i trenerów psów, a także wyniki prac eksperymentalnych (6) dowodzą, że optymalny jest tu wiek 7 tygodni (± 1 tydzień). Jest to związane w dużej mierze z zachowaniem się suki, która z coraz mniejszym zainteresowaniem zajmuje się szczeniętami i często nie chce ich dłużej karmić, nawet jeśli laktacja jeszcze się nie skończyła (i nic dziwnego, gdyż ostre mleczne zęby dzieci sprawiają jej dotkliwy ból). Także pomiędzy rodzeństwem nasilają się zachowania agonistyczne i choć jest to wciąż raczej zabawa w agresję, niepowodująca obrażeń, to nieustająca konkurencja i walka niekoniecznie dobrze służy szczenięciu, które ma przystosować się do roli psa rodzinnego.

Eksperymenty dotyczące rozwoju socjalnego psów wykazały, że pewne parametry związane z tworzeniem więzi i socjalizacją mają w tym okresie swój szczyt. Na przykład reakcja szczenięcia na oddzielenie od reszty rodzeństwa jest najbardziej gwałtowna w wieku 7 tygodni, a potem szybko zmniejsza się do około 10 tygodnia życia. Mniej więcej do 5 tygodnia życia nasila się tendencja do zbliżania się i przyjaznego zachowania wobec obcych, a nowe obiekty spotykają się z wyraźnym zaciekawieniem. W tym czasie szczenię uczy się generalizować, to znaczy rozpoznawać podobieństwo obiektów na podstawie ich wybranej cechy – zapachu, widoku, charakterystycznego dźwięku – lub kombinacji tych cech. Dzięki temu uczy się rozpoznawać przedstawicieli swojego gatunku, a także jeśli ma dostateczny kontakt z ludźmi, akceptować ludzi jako swoich współpartnerów. W szkoleniu psów broniących stad bydła i owiec szczenię w tym wieku wprowadzane jest do stada i uczy się akceptować je jako własną grupę i bronić przed wszelkimi zagrożeniami.

Pomiędzy 7 a 10 tygodniem chęć zbliżania się i przyjazne reakcje wobec nieznanego stopniowo maleją, natomiast od 5 tygodnia nasila się nieufność i lęk przed nieznanym. Szczenię zaczyna odmiennie reagować na znane mu wcześniej obiekty (na przykład na opiekuna), a z coraz mniejszą ufnością podchodzi do nowych osób i zjawisk w swoim otoczeniu. Wzrasta jego wrażliwość na silne bodźce, takie jak głośne hałasy, uderzenie czy nagły błysk światła. Takie zachowanie się jest uzasadnione biologicznie – w tym wieku dzikie szczenięta zaczynają opuszczać norę i narażone są na wiele niebezpieczeństw świata zewnętrznego, w którym zbytnią ufność mogłyby przypłacić życiem.

Lęk przed nieznanym nasila się aż do końca okresu socjalizacji, osiągając swój szczyt w wieku około 12 tygodni. Około 7 tygodnia życia tendencje zbliżania się i ucieczki przed nieznanym są mniej więcej zrównoważone.

Niezwykle istotny dla prawidłowego tworzenia więzi szczenięcia z ludźmi jest częsty, pozytywny kontakt umożliwiający zaakceptowanie ludzi jako swoistych partnerów socjalnych, członków tego samego stada, mimo że należących do odmiennego gatunku. Ważne jest też, aby kontakt ten nie ograniczał się do jednego tylko opiekuna, ale rozciągał się też na innych ludzi, co umożliwi psu nauczenie się akceptacji człowieka w ogóle jako współpartnera. Powinno to mieć miejsce zanim reakcja unikania przeważy nad chęcią zbliżania się, a więc nie później niż w wieku 5–7 tygodni. Badania (7) prowadzone na owczarkach niemieckich wykazały, że szczenięta odchowywane w ścisłym kontakcie z opiekunami były znacznie bardziej odważne, chętniej badały nowe przedmioty i wcześniej zaczynały samodzielnie opuszczać gniazdo niż szczenięta, które cały czas spędzały tylko w towarzystwie swego rodzeństwa.

Ogromną rolę w kształtowaniu więzi w grupie, formowaniu hierarchii, a także doskonaleniu umiejętności łowieckich pełni w ciągu całego okresu socjalizacji zabawa szczeniąt między sobą, zabawa z matką i opiekunami. W stanie dzikim w tym okresie do zabawy ze szczeniętami włącza się także ich ojciec-przywódca stada. W mieszanej psio-ludzkiej rodzinie opiekun powinien przejąć tę rolę, co umożliwi psu czerpanie radości z przebywania z opiekunem i z samej nauki. Nauka w formie zabawy ułatwia późniejszy trening psa. Zabawa opiekuna ze szczenięciem ułatwia też jego zdolność uczenia się. Około 8 tygodnia życia coraz wyraźniej zaczyna kształtować się hierarchia w grupie szczeniąt. Także zabawa przybiera coraz częściej formę próby narzucania podporządkowania słabszym szczeniętom. Pojawiają się też zachowania terytorialne – szczekanie ostrzegawcze przy pojawieniu „intruza” w pobliżu legowiska oraz oddawanie moczu i kału w określonych miejscach. Tę naturalną tendencję do znakowania terenu łatwo jest w tym okresie przekształcić w nawyk załatwiania się poza domem. Znacznie trudniej, niestety, uczynić to później, gdy szczenię przyzwyczało się już do oddawania moczu i kału w jakimś określonym miejscu w domu.

Zaobserwowano, że w tym okresie matka coraz częściej i bardziej surowo karci szczenięta. Takie „wychowywanie” szczeniąt przez matkę reguluje ich zbytnią agresywność, a także uczy okazywania podporządkowania i respektowania przywilejów osobników ustawionych wyżej w hierarchii stada. Szczenięta zaczynają się uczyć od matki, przejmują od niej preferencje pokarmowe, zaczynają naśladować ją w okazywaniu przyjacielskich uczuć albo też lęku lub agresji. Jeśli matka jest nadmiernie lękliwa lub agresywna na skutek wcześniejszych złych doświadczeń, może „zarazić” swoim zachowaniem szczenięta. Interesujące wyniki uzyskali autorzy (8), którzy wykazali, że szczenięta, które w wieku 9–12 tygodni miały możliwość obserwowania pracy swojej matki przy wykrywaniu narkotyków, znacznie łatwiej uczyły się tego, mając 6 miesięcy, niż ich rówieśnicy. Z drugiej strony jednak zbyt długie przebywanie szczeniąt z matką może spowodować ich nadmierne od niej uzależnienie. Takie szczenięta nawet jako dorosłe nie potrafią prawidłowo funkcjonować samodzielnie. Podporządkowane trwale dominacji matki, w sytuacjach gdy pozbawione są jej obecności, okazują lękliwość i nie potrafią samodzielnie rozwiązywać problemów. Pfaffenberg (9) pisze: „Nie przypominam sobie ani jednego psa odchowywanego z matką do wieku dorosłego, którego udałooby się skutecznie wyszkolić jako psa przewodnika”. Podobne problemy pojawiają się u szczeniąt odchowywanych wraz z rodzeństwem do wieku dorosłego. Działając zawsze jako „stado”, stają się często zagubione i niepewne, gdy mają samodzielnie rozwiązywać postawione przed nimi zadania. Szkoleniowcy amerykańscy przygotowujący psy do udziału w zawodach preferują oddzielanie szczeniąt od matki już w wieku 5 tygodni, pomiędzy 5 a 8 tygodniem szczenięta utrzymywane są parami, a od 8 tygodnia życia indywidualnie (informacja własna). Sprzyjać ma to wytworzeniu bardzo silnej więzi z opiekunem i ułatwiać sportowe wyszkolenie psa.

Takie postępowanie w świetle przedstawionych poprzednio wyników badań może jednak spowodować zbyt jednostronny rozwój osobowości psa i utrudnić mu później nawiązywanie kontaktów z innymi psami i ludźmi, poza opiekunem.

Jak widać, dla prawidłowego rozwoju psychiki psa wskazane jest, aby od około 7 tygodnia życia zaczął on funkcjonować w nowej rodzinie, a jeśli nawet pozostaje z matką i rodzeństwem, to uczestniczył w indywidualnych spacerach poza własnym domem, w czasie których może poznawać nowe otoczenie, spotykać się z rozmaicie zachowującymi się ludźmi (dziećmi, biegaczami, rowerzystami, osobami upośledzonymi ruchowo), nawiązywać kontakty z innymi psami i z innymi zwierzętami. Oczywiście takie postępowanie ma także swoje słabe strony – po pierwsze ryzyko zachorowania na choroby zakaźne, po drugie ryzyko narażenia szczenięcia na doświadczenia tak nieprzyjemne i stresujące, że mogą pozostawić uraz do końca życia. To drugie zagraża najbardziej w okresie krytycznym wzrostu nieufności wobec nieznanego między 8 a 10 tygodniem życia.

Doświadczony hodowca, obserwując szczenięcia, potrafi określić ich predyspozycje behawioralne, pomocne mogą też być przeprowadzane zazwyczaj w wieku 6–7 tygodni testy psychiczne dla szczeniąt. Testy takie (opracowane przez różnych autorów) pomagają określić skłonność do dominacji lub podporządkowania się szczenięcia, jego wrażliwość na różne bodźce i chęć do współpracy z człowiekiem. Może to ułatwić prawidłowy wybór szczenięcia tak, aby jak najlepiej spełniało oczekiwania przyszłych właścicieli.

Faza młodzieńcza

Faza młodzieńcza trwa od 12 tygodnia życia do osiągnięcia dojrzałości (tab. 4). Pod koniec okresu socjalizacji w wieku około 12 tygodni psy zaczynają wchodzić w okres młodzieńczy, który trwa w zasadzie do osiągnięcia dojrzałości płciowej i charakteryzuje się postępującą niezależnością, rozwojem indywidualności, zdolności uczenia się, wrażliwości zmysłów i stabilizacji emocjonalnej. Pies w tym okresie doskonali koordynację i sprawność ruchową, uzyskując w wieku około 6–8 miesięcy (psy małe na ogół wcześniej, duże i bardzo duże później) wielkość i sprawność dorosłego osobnika.

Wiek (w tygodniach)	12	15	18	21
Zmysły	optimum reakcji odroczonej wzrost sprawności zmysłów i integracji systemowej			
Motoryka	postępujący wzrost sprawności motorycznej i koordynacji, pojawienie się zębów stałych			
Zachowania społeczne	narastający lęk przed obcymi, postępująca stabilizacja hierarchii stada			
Zdolność uczenia się	rozpoczęcie podstawowego szkolenia, optymalny okres zapoznawania z otoczeniem		zahamowanie zdolności uczenia się	

Większość szczeniąt już w wieku 7 tygodni zaczyna opuszczać gniazdo i udawać się na coraz dłuższe wycieczki, choć dalsze samodzielne wyprawy to wiek powyżej 12 tygodnia

życia. Jak wykazały badania (10), wczesne doświadczenia szczeniąt z nowymi obiektami mają zasadniczy wpływ na rozwój zachowań eksploracyjnych. W okresie młodzieńczym psy coraz częściej oddalają się i samodzielnie penetrują otoczenie.

Jest to okres niebywalej chłonności, jeśli chodzi o nabywanie doświadczenia i uczenie się. Dlatego też uważa się, że w tym czasie najlepiej zacząć naukę metodą warunkowania. Szczególnie szybko uczą się szczenięta w wieku 12 tygodni, natomiast swojego rodzaju okresem krytycznym jest wiek 16 tygodni, w którym pies popełnia błędy nawet we wcześniej, zdawałoby się, utrwalonych ćwiczeniach, słabo zapamiętuje i z trudem uczy nowych ćwiczeń. Ten nagły kryzys zdolności uczenia się związany jest z pewną niestabilnością rozwoju mechanizmu pobudzania i hamowania, w której procesy pobudzania okresowo przewyższają hamowanie (10). Odmienne wyniki uzyskano badając reakcję odroczonej psów (11). Stwierdzono brak wyraźnych różnic w zdolności do lokalizacji niewidocznych obiektów u psów między 8 tygodniem a 9 miesiącem życia. Dopiero około 8–10 miesiąca życia zdolności kognitywne stopniowo rosły, by osiągnąć maksymalny poziom około 11 miesiąca.

Okres dorastania jest szczególnie ważny dla ustalenia pozycji psa w grupie. Dlatego też niektórzy autorzy (4) rozróżniają w tym okresie fazę tworzenia hierarchii stada.

Faza tworzenia hierarchii stada

Faza ta występuje między 13 a 16 tygodniem życia psa. W tym okresie u wilków wataha stanowi już podstawową jednostkę społeczną, a więzi między osobnikami należącymi do tej samej grupy są trwałe. Wataha wilków charakteryzuje się dużą trwałością więzi społecznych. Ustalona hierarchia zmienia się stosunkowo rzadko, ustalana jest zwykle raz do roku w okresie rozrodczym za pomocą rytualnych, zwykle bezkrwawych walk. Harmonijna współpraca między osobnikami warunkuje skuteczne łowy i udane odchowanie potomstwa. Psy, podobnie jak ich dzicy przodkowie, mają tendencję do formowania trwałych więzi w stadzie. Więzy te oparte są o ściśle określoną (co nie oznacza, że niezmienną) hierarchię w grupie psów, rodzinie ludzkiej lub mieszanym zwierzęco-ludzkim stadzie. Określone miejsce w tej hierarchii to określone przywileje i wymagania w stosunku do pozostałych członków grupy. Jeśli któryś z członków grupy pozwala sobie na więcej, niż przysługuje mu z racji jego rangi, powoduje w stadzie napięcia i naraża się na manifestacje wrogości ze strony pozostałych osobników.

U szczeniąt formowanie się hierarchii można zaobserwować już w wieku 6 tygodni, kiedy zaczyna się rywalizacja o dostęp do jedzenia czy najlepsze miejsce na postaniu. Inaczej niż u szczeniąt wilczych początkowo jest ona bardzo nietrwała i zmienia się z dnia na dzień. Dopiero około 12 tygodnia życia hierarchia pomiędzy szczeniętami stabilizuje się. Miejsce w hierarchii zależy oczywiście w dużej mierze od wielkości i płci szczenięcia, ale nie tylko. Czasami szczenięta małe, ale bardzo aktywne i sprawne fizycznie zachowuje się w sposób tak dominująco-agresywny, że podporządkowuje sobie całe rodzeństwo. Na status szczenięcia ma duży wpływ jakość i ilość jego wcześniejszych doświadczeń społecznych. Jak stwierdzono eksperymentalnie, szczenięta odchowywane „bezstresowo”, którym na wszystko pozwalano, stawały się znacznie bardziej dominujące niż pozostałe (12).

Można rozróżnić psy wyraźnie dominujące, wygrywające w czasie zabawy w mocowanie, pierwsze przy misce i przy drzwiach wyjściowych, gdy wychodzą na spacer, grupę subdominantów podporządkowaną tej pierwszej, lecz okazującą zachowania dominacyjne w stosunku do pozostałych szczeniąt, i grupę osobników podporządkowanych (submisywnych), które ustępują wszystkim innym.

Interesujące jest, że między szczeniętami ze środkowej, subdominacyjnej grupy współżycie układa się zwykle harmonijnie i bez konfliktów. Można przypuszczać, że wykazując dominację i podporządkowanie wobec wyraźnie silniejszego i znacznie słabszego rodzeństwa, ćwiczą rytualizację zachowań w sytuacjach konfliktowych – potrafią porozumiewać się między sobą

bez uciekania się do przemocy. Szczenięta najbardziej dominujące są wręcz niezdolne do okazania uległości, co powoduje między nimi ciągłe napięcia. Z kolei szczenięta najbardziej podporządkowane, nie dość asertywne, narażone są na ciągłe zaczepki ze strony rodzeństwa.

Kształtowanie się hierarchii stada ma zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania psa w ludzkiej rodzinie. Mniej więcej do 11 tygodnia życia jego status jest jeszcze nieutrwalony. Stopniowo jednak szczenię staje się coraz bardziej pewne siebie i skłonne do gwałtownej nawet obrony swojej pozycji – zwłaszcza jeśli początkowo była to pozycja wysoka. Wcześniejsze zabawy w „mocowanie” mogą przerodzić się w podgryzanie, szarpanie ubrania opiekuna. Takie zachowanie bywa często brane za objaw zwykłej chęci zabawy czy „swędzenia” rosnących stałych zębów i tolerowane – co utrwala wysoką (we własnym mniemaniu) pozycję psa w rodzinie, a w efekcie przyczynia się później do poważnych konfliktów.

Nauczenie psa zasad życia w grupie i zapoznanie go ze środowiskiem, w którym przyjdzie mu żyć przez następne lata, powinno nastąpić w wieku, kiedy jest on najlepiej przygotowany do odbioru nowych wrażeń i zajęcia właściwego miejsca w rodzinie. Jeśli pies nie pozna świata zewnętrznego poza rodzinnym kojcem, nie zetknie się z nowymi bodźcami i nie przełamie własnego lęku przed nieznanym, jeśli nie zacznie żyć w ludzkiej rodzinie i akceptować ludzi jako swoje stado do ukończenia 16 tygodnia życia – jest już za późno. Zbyt wczesne wystawienie szczenięcia na silnie stresujące bodźce może być również destrukcyjne, spowodować utrwalenie jego lęków.

Piśmiennictwo

1. Melzack R., Scott T. H.: The effects of early experience on the response to pain. *J. Comp. Physiol. Psychol.* 1957, **50**, 495–499.
2. Scott J. P., Fullera J. L.: *Genetics and the Social Behaviour of the Dog*. University of Chicago Press, Chicago 1965.
3. Scott J. P.: *Early Experience and the Organization of Behaviour*. Belmont, CA:Brooks/Cole, Belmont 1968.
4. Lindsay S. R.: *Handbook of Applied Dog Behavior and Training*. Iowa State Press, Ames 2000.
5. Mekosh-Rosenbaum V., Carr W. J., Goodwin J. L.: Age dependent responses to chemosensory cues mediating kin recognition in dogs (*Canis familiaris*). *Physiol. Behav.* 1994, **55**, 495–499.
6. Freedman D. G., King J. A., Eliot O.: Critical period in the social development of dogs. *Science* 1961, **158**, 1016–1017.
7. Wright J. C.: The effects of differential rearing on explanatory behavior in puppies. *Appl. Anim. Ethol.* 1983, **10**, 27–34.
8. Slabbert J. M., Rasa O. A. E.: Observational learning of an acquired maternal behaviour pattern by working dog pups: An alternative training method? *Appl. Anim. Behav. Sci.* 1997, **53**, 309–316.
9. Pfaffenberg C. J.: *The New Knowledge of Dog Behaviour*. Howell Book House, New York 1963.
10. Fox M. W., Spencer J. W.: Development of the delayed response in the dog. *Anim. Behav.* 1969, **15**, 162–168.
11. Gagnon S., Dore F. Y.: Cross-sectional study of object permanence in domestic puppies (*Canis familiaris*). *J. Comp. Psychol.* 1994, **108**, 220–232.
12. Fisher A. E.: *The effects of early differential treatment on the social and exploratory behavior of puppies*. Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1955.

Dr K. Fiszdon, Katedra Genetyki Ogólnej i Hodowli Zwierząt, Wydział Nauk o Zwierzętach SGGW, ul. Ciszewskiego 8, 02-786 Warszawa